

ישראל והמלחמה הקרה

שנולדה בתוך מלחמה עזה וממושכת ובתנאי יסוד קשים ביותר ועד היותה היום מעצמה אזורית בעלת עצמה יחסית גבוהה. עם זאת דומה כי בתפיסות ההנהגה הישראלית היום, למרות השינוי העצום לטובה ביחסי הכוחות, חוזרות ומהדהדות התלבטויות שליוו את ההנהגה הישראלית בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים.

זהו אחד ההרהורים העולים כאשר קוראים את ספרו המונומנטלי של יוסף הלר על ישראל והמלחמה הקרה. בספר זה קיבל עליו הלר משימה רחבת היקף ורבת ממדים. הוא פורש לפנינו בפירוט רב ביותר את המדיניות הישראלית כלפי שתי מעצמות-העל, ארצות-הברית וברית-המועצות, וכן את מערכת התפיסות והדימויים של ההנהגה הישראלית שהשפיעה על עמדותיה. בתוך כך הוא מתאר בדקדקנות רבה את המדיניות של שתי מעצמות אלו כלפי ישראל. בצעדים מדודים הוא עוקב אחר ההתפתחות ההיסטורית של שתי מערכות יחסי גומלין אלו ומתמקד בנושאים שעמדו במרכזן.

הלר מדגיש כי הוא עוסק ביחסים בין המדינות ובראשן מקבלי ההחלטות המרכזיים, ולא בחילוקי הדעות הפוליטיים הפנימיים בישראל באשר לדרכה המדינית. הוא אמנם נוגע מפעם לפעם גם בחילוקי דעות פנימיים, אולם כאמור הדגש הוא על המדיניות כלפי חוץ. כמו כן הוא מפרט לעתים חילוקי דעות בתוך סוכנויות הממשל האמריקני באשר למדיניות המזרח תיכונית של ארצות-הברית ובכלל זה כלפי ישראל, אולם גם כאן הדגש הוא על המדיניות הסופית.

בפרק המבוא הממצה הלר מעלה את השאלות המרכזיות שעליהן הוא מחפש תשובה. העיקרית שבהן היא כמובן כיצד השפיעה המלחמה הקרה על התפתחות המדיניות של ישראל מצד אחד ועל התנהגות שתי מעצמות-העל כלפיה מצד אחר. נושא זה כבר נדון במחקרים שונים, והלר

יוסף הלר, ישראל והמלחמה הקרה: ממלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים: ארצות הברית, ברית המועצות, הסכסוך הישראלי-ערבי ובעיית יהודי רוסיה, קריית שדה-בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"א, 665 עמ'

מעמדה האסטרטגי והמדיני של ישראל היה ונשאר אחוז ולפות בשתי מערכות יחסים: המערכת האזורית, שבמרכזה הסכסוך הישראלי-הערבי (שחלו בו שינויים מרחיקי לכת לטובה), ושנוסף עליו כיום הסכסוך עם איראן, והמערכת הבינ-לאומית ובעיקר היחסים עם המעצמות הגדולות. מרחק רב עברה ישראל מאז הקמתה: ממדינה

ברית הגנה פרו־מערבית, שכללה בסופו של דבר באזורנו את תורכיה איראן ועיראק, היא ברית בגדאד. הלך מציין כי ארצות־הברית היא ש'הביאה' את המלחמה הקרה למזרח התיכון; ברית־המועצות החלה בניסיונותיה לחדור לאזורנו בשלב מאוחר יותר. ישראל פעלה להצטרף לברית הגנה עם ארצות־הברית, אולם נכשלה בכך בגלל הרגישות האמריקנית לתגובה הערבית האפשרית על צעד כזה. מעניין לציין בהקשר זה כי בשלבים מסוימים עלתה נכונות אמריקנית עקרונית להיענות למשאלות הישראליות. למשל בשנת 1954 היה מוכן ג'ון פוסטר דאלס, מזכיר המדינה, לדון בסיוע צבאי לישראל ואף באפשרות של ברית הגנה עמה, אולם גורמים אחרים במחלקת המדינה בלמו בסופו של דבר נכונות זו (עמ' 143). לאחר מכן הלך סוקר לפרטי פרטים את התהליכים שהביאו בסופו של דבר למשבר סואץ בשנת 1956 ולמלחמה באותה שנה. דוקטרינת אייזנהאואר, שהוכרו עליה בשנת 1957, סימנה מעורבות אמריקנית ישירה באזור, והיא יושמה לראשונה במשבר לבנון בשנת 1958. המשבר פרץ כתוצאה מהמאבק הבין־עדותי בין הסונים למארונים שהשתלבה בו התחרות הבין־ערבית. בצד לו פנה נשיא לבנון קמיל שמעון לעזרת ארצות־הברית, וזו שיגרה ללבנון כוח נחתים. בהמשכה של אותה שנה נוצר איום פנימי חריף על משטרו של המלך חסין בירדן, והפלת המשטר ההאשמי בעיראק הגבירה מאוד את האיום. בריטניה, שהייתה אף היא חברה בברית בגדאד, נחלצה על סמך זאת לעזרתו של חסין ושיגרה לירדן כוח צנחנים. המלך הצליח לבסוף לדכא את הקשר נגדו ולייצב את המדינה. משברים אלה והתיאום השוטף בין ארצות־הברית לישראל במהלך משבר ירדן יצרו בהדרגה מסד לשותפות אסטרטגית בין המעצמה הגדולה למדינה הצעירה, אולם שותפות אסטרטגית של ממש נוצרה רק שנים לאחר מכן.

מאזכר אותם. אולם ספרו מתייחד בהתמקדותו בסוגיה זו. יתרה מזו, הוא סוקר בפירוט את מכלול היחסים המשולשים: ישראל-ארצות־הברית (ולהפך) וישראל-ברית־המועצות (ולהפך) בשנים 1949-1967, ומסתמך על שפע עצום של מקורות דיפלומטיים ראשוניים, ומבחינה זו אין לו תקדים. הספר פותח ביחסים בין ישראל לברית־המועצות בתקופה שמאז הצהרתו המפורסמת של אנדריי גרומיקן בעצרת האו"ם בשנת 1947, שבה הביעה ברית־המועצות את תמיכתה בהצעת החלוקה, ועד מותו של יוסיף סטלין בשנת 1953. בתחילתם התאפיינו היחסים בהתקרבות אולם בהדרגה הם הלכו והידרדרו, ובעקבות הפיצוץ בשגרירות הסובייטית בתל־אביב בפברואר 1953 נותקו היחסים הדיפלומטיים בין המדינות. בשורש תהליך הרעת היחסים – כך מתאר הלך עמדו הניסיונות הישראליים להביא לעליית יהודי ברית־המועצות לישראל, מעשה שנתפס כברית־המועצות כהתערבות בלתי לגיטימית בענייניה הפנימיים, והנכונות הישראלית ההולכת וגוברת להצטרף למחנה המערבי במלחמה הקרה. הכרעותיו של דוד בן־גוריון בשני עניינים אלה נבעו משיקוליו הקרים והרצף־פוליטיים בדבר צורכי הביטחון של ישראל. לנוכח הפער הדמוגרפי העצום בין ישראל למדינות ערב יחסה לעלייה האפשרית מברית־המועצות חשיבות ביטחונית עליונה. ואילו ההצטרפות לגוש המערבי נראתה הכרחית משום שארצות־הברית הייתה המקור העיקרי האפשרי לסיוע כלכלי ולתמיכה פוליטית. מובן שברית־המועצות הגיבה בחריפות על צעדיה של ישראל בשני התחומים. בפרקים מקבילים העוסקים ביחסי ישראל-ברית־המועצות וביחסי ישראל-ארצות־הברית הלך ממשיך ומפתח את גלגולי יחסי הגומלין הללו. תקופת נשיאותו של דווייט אייזנהאואר עמדה בסימן הניסיונות המערביים לבנות

בשאלת השפעת המלחמה הקרה על יחסי ישראל-ארצות-הברית הלך קובע כי עד 1958 הקשתה המלחמה הקרה על ישראל במאמציה לגייס תמיכה אמריקנית בה, אך משנה זו השתנה המצב ויחסי ישראל-ארצות-הברית הלכו והשתפרו דווקא בגלל המלחמה הקרה. קביעה זו מבוססת על כלל החומר הדיפלומטי. אולם יש להביא בחשבון שבמוקד היחסים בין שתי המדינות עמדו הניסיון הבלתי פוסק של ישראל להשיג תמיכה אמריקנית בה והחתימה לברית הגנה עם המעצמה הגדולה, ובשתי משימות אלה נחלה ישראל אכזבה.

ההנהגה הישראלית חרדה כל העת מפני שינויים לרעה במאזן הכוח הצבאי האזורי, ואילו האמריקנים העריכו לכל אורך התקופה הנדונה בספר כי לישראל יתרון צבאי ברור על הצד הערבי. במבט לאחור נראה כי ההערכות האמריקניות בשאלה זו היו נכונות. מנגד בהתחשב בא-סימטריה הגדולה בין מדינות ערב לבין ישראל באותה תקופה באוכלוסייה, בכלכלה ובשטח, אפשר כמובן להבין את דאגותיו של מקבל החלטות הראשי בישראל, בן-גוריון, מפני שינויים לרעה במאזן הכוח. במאמר מוסגר אפשר להוסיף כי לא כל מקבלי ההחלטות בישראל היו שותפים לבן-גוריון בדאגה זו. חלקם היו משוכנעים בשלבים שונים בתקופה הנדונה בעליונותה הצבאית הקונונציונלית של ישראל, וכן שהערבים ובראשם מצרים לא יעזו לפתוח במלחמה כנגד ישראל.

מאחר שיחסי הכוח הצבאי עם העולם הערבי והחרדה המתמדת מפני סיכוב שני היו ציר מרכזי במדיניות החוץ והביטחון של ישראל, נגזרו מהם גם היחסים עם המעצמות הגדולות. הדבר בא לידי ביטוי בחתימה לברית הגנה עם ארצות-הברית ובחיפוש המתמיד אחר מקורות נשק. נראה כי בהקשר זה וכן בהקשר המדיני החר, מעבר לדיונו האובייקטיבי הקפדני, נוטה לעתים להסכים גם עם

החל משנת 1960 התפתחה מחלוקת נוספת בין המדינות, בקשר למיזם הגרעין הישראלי, ונוצרה מתיחות בין ג'ון קנדי לבן-גוריון. אולם בתקופת כהונתו של לוי אשכול בתפקיד ראש הממשלה הלך וגבר שיתוף הפעולה בין שתי המדינות. יחסיו של אשכול עם הנשיא לינדון ג'ונסון היו טובים בהרבה מיחסי קודמיהם, ובאותן שנים התקבלו החלטות חשובות על הספקת נשק אמריקני לישראל.

במקביל המשיכו להתדרדר יחסי ישראל-ברית-המועצות. העוינות הסובייטית נבעה כאמור בעיקר מהתבססות האוריינטציה הפרו-מערבית בישראל ומהגברת המאמצים, חלקם במסתרים, להעלות יהודים מברית-המועצות. ההנהגה הסובייטית החריפה את התבטאויותיה נגד ישראל, ואף זו מצדה הגיבה בחריפות. בתוך כך גברה בישראל החרדה מפני פעולה צבאית סובייטית ישירה נגדה, חרדה שראשיתה במכתבו של ראש ממשלת ברית-המועצות ניקולאי בולגנין בסוף מלחמת סואץ, בשנת 1956, שבו דרש מישראל לסגת מסיני והטיל ספק בעצם קיומה. לעתים נשמעו הדיונים הפנימיים בישראל בנושא זה מנותקים מהמציאות הבין-לאומית. למשל לאחר שיגור הלוויין הסובייטי 'ספוטניק' בשנת 1957 ויצירת 'פער הטילים' בין ברית-המועצות לארצות-הברית, שהיה למעשה מדומה, השתכנע בן-גוריון שברית-המועצות חותרת למלחמה עולמית ובמסגרת זו אף להשמדת ישראל (אם כי בהזדמנות אחרת הוא הסתייג מהאפשרות שברית-המועצות מבקשת להשמיד את ישראל, ראו עמ' 256). הערכה קיצונית זו חזרה ועלתה מפעם לפעם בדברי בן-גוריון ומנהיגים ישראלים אחרים בפורומים שונים, כולל פנימיים. לעתים ניכרה הגזמה קיצונית בהתבטאויות הפנימיות באשר לכוונות הסובייטיות. מנהיגי ברית-המועצות הושוו להיטלר, והספקת הנשק הסובייטי למדינות ערב נתפסה כמכוונת להשמדתה של ישראל.

הממשל האמריקני לברית-המועצות. ומכל מקום ישראל פעלה בעניין זה כמובן לאו דווקא מדאגה לאינטרסים האמריקניים, אלא קודם כול מתוך שאיפה לגייס תמיכה אמריקנית בה נגד האיום של תקיפה צבאית ערכית בגיבוי ברית-המועצות.

הערכתו הכללית של החרב בפרק המסכם שלכל אורך התקופה, כמעט עד מלחמת ששת הימים, לא יצאה ישראל מהקטגוריה של נטל על ארצות-הברית נראית מרחיקת לכת לאור חלק מהניתוחים שלו עצמו. הרי כבר משלהי שנות החמישים וודאי שמאז 1964 הלכו והשתפרו יחסי ישראל-ארצות-הברית. ייתכן שקביעתו המסכמת של החרב משקפת את השתכנותו שלו עצמו מחרדת ההנהגה הישראלית (או חלק ממנה) לאורך התקופה, חרדה שבסופו של דבר התבררה כלא מבוססת. כך גם התייחסותו באותו פרק ליכולת ההרתעה של ישראל. למעשה ההרתעה הישראלית, דווקא זו הקונוונציונלית, נשארה חזקה כל התקופה. מלחמת 1956 הייתה יזמה של הקואליציה בריטניה-צרפת-ישראל ולא של מצרים, ואילו משבר 1967 היה תוצאה של הסלמה מורכבת שבבסיסה עמדה מערכת היחסים המורכבת והקשה בין מדינות ערב לבין עצמן בצד הסכסוך עם ישראל. ובסופו של דבר גם בשנת 1967 ישראל היא שתקפה ולא מצרים, שהמשיכה להיות מורתעת על ידי ישראל (למותר לציין כי התקפה זו הייתה מוצדקת מבחינה אסטרטגית).

לסיכום, החרב היסטוריון דיפלומטי מובהק, פורש לפנינו בספרו לפרטי פרטים ועל סמך מבחר מקורות עצום את גלגולי היחסים הישראליים-האמריקניים והיחסים הישראליים-הסובייטיים בשנים 1949-1967. בכך הוא תורם תרומה חשובה להבנת המניעים והתפיסות של שלוש המדינות הללו בכל הנוגע ליחסיהן ההדדיים. ספר זה יהיה מעתה ואילך ספר חובה לכל חוקר וסטודנט שיעסוק בנושא הנדרן בו.

הערכות מופרזות של קובעי המדיניות הישראלית. למשל בדיון בהצהרה המשולשת של ארצות-הברית, בריטניה וצרפת ניכר שהוא רואה בהצהרה זו מגבלה קשה שהוטלה על ישראל הן במישור המדיני הן מבחינת הספקת הנשק לישראל. אולם עיון אובייקטיבי בכוונות ובתוצאות של ההצהרה מוביל למסקנות אחרות. בצד המדיני ההצהרה בעצם חיזקה את הסטטוס-קוו הטריטוריאלי שנוצר לאחר מלחמת העצמאות, היינו נתנה ערכות מעצמתית לגבולות 1949, שהיו רחבים בהרבה מגבולות החלוקה. בצד הצבאי ההצהרה באה למנוע מירון חימוש אזורי. אך למעשה בזכות כושר התחבולה הישראלי והניסיון שנצבר בתקופת המחחרות לפני הקמת המדינה הצליחה ישראל בתחילת שנות החמישים להגדיל את יכולותיה הצבאיות היחסיות על ידי רכש בחו"ל ובעיקר שדרוג עצמאי של מערכות נשק שייבאה. מצב זה השתנה רק עם עסקת הנשק הצ'כית-המצרית, וגם לה נמצא בסופו של דבר מענה על ידי הקשר עם צרפת (בידיעה ובהסכמה בשתיקה מצד האמריקנים). וקדמה לכך התמיכה האמריקנית בעסקה קנדית-ישראלית להספקת מטוסי קרב.

בעקבות התמיכה הסובייטית במצרים החל משנת 1955 ישראל שבה וטענה שההשפעה הסובייטית הגוברת מאיימת על האינטרסים המערביים באזור. כך התפתחה תסמונת ידועה ביחסי ישראל-ארצות-הברית, שנמשכה לכל אורך המלחמה הקרה: ישראל ניסתה להסביר לארצות-הברית את המצב הראלי לאשורו באזור, כאילו ארצות-הברית אינה מבינה מה משמעות החרירה הסובייטית. כך למשל בהפרזה כמעט מגוחכת השווה בין-גוריון בישיבת ממשלה את איזנהאואר ודאלס בהתייחסותם לאיום הסובייטי לאדואר דלדייה ולנוויל צ'מברלין, שנכנעו להיטלר במינכן (עמ' 218-219). למותר לציין שלא היה לכך שום קשר למציאות הבינ-לאומית במה שנוגע ליחס